Lunds Universitet
Statsvetenskapliga institutionen

VT 2009
STVA 21 Att bygga demokrati
Handledare: Anders Sannerstedt

Nationella folkomröstningar

- ett bra sätt att bygga demokrati på?

Per-Göran Nilsson

Sammandrag

Folkomröstningar har en lång historia. Redan den atenska demokratin hade folkomröstningen som ett inslag i folkviljans förverkligande. Det dröjer dock cirka 2300 år innan den moderna demokratin börjar ta form. Redan tidigt på 1900-talet började folkomröstningar genomföras i de gryende demokratierna, och antalet genomförda omröstningar har de senaste decennierna ökat, bland annat på grund av utvidgningen av det europeiska projektet, EU. Denna uppsats går igenom historien, teorin samt undersöker och värderar fördelar och nackdelar med folkomröstningar och konkluderar att folkomröstningar är ett bra sätt att bygga demokrati på. Dock finns det kvalitetsbrister och avslutningsvis diskuteras ett par olika idéer till alternativa konstruktioner av folkomröstningar.

Nyckelord: Folkomröstningar, Demokrati, Direktdemokrati, EMU-val, Referendums.
Antal ord: 8896
Antal tecken: 61109

Innehållsförteckning

1 Inledning…….. 1
1.1 Syfte och frågeställningar…… 1
1.2 Disposition i korthet……..1

2 Metod och material…… 2

3 Demokrati…….. 2
3.1 Kort historik……... 2
3.2 Demokratins utbredning idag……3

4 Folkomröstningar…….....3
4.1 Teori…….....3
4.2 Folkomröstningar i världen……..5
4.3 Folkomröstningar i Sverige…….5
4.3.1 Historik……..…….....5
4.3.2 Rusdrycksförbud…….6
4.3.3 Högertrafik…….....7
4.3.4 Tjänstepensionen…….....8
4.3.5 Kärnkraften…….9
4.3.6 EMU-medlemskap……10
…….4.3.7 EMU……10
5 Vilka är erfarenheterna av folkomröstningar?..... 11
5.1 De vitaliserar demokratin……..12
5.2 De utbildar medborgarna……...12
5.3 De gör våra folkvalda mer lyhörda……... 13
5.4 De kompletterar den representativa demokratin……... 14
5.5 De kan avgöra beslut när block/partipolitisk grund saknas…….. 14
5.6 De urholkar den representativa demokratin…….. 15
5.7 Medborgarnas kunskaper är för låg för att fatta denna typ av beslut……15
5.8 Folkomröstningar riskerar ett minoritetsförtryck……16
5.9 Sammanfattning av erfarenheterna……...16

6 Vad kan förbättras?.....17
6.1 Fler folkomröstningar?.....17
6.2 Kan frågekonstruktionen förbättras?.....18

7 Effekter av ändrad frågekonstruktion……20
7.1 Debattklimatet…… 20
7.2 Medborgarkompetensen……20
7.3 Resultatet…… ……... 21
7.4 Valdeltagandet……21

8 Konklusion……..21

9 Referensförteckning……...23

10 Bilagor
Bilaga 1 Fråga och svar från statistiska centralbyrån
Bilaga 2 Fråga och svar från Anders Sigrell
Bilaga 3 Fråga och svar från Tommy Möller
Bilaga 4 Fråga och svar från Peter Esaiasson
Bilaga 5 Enkät till riksdagspolitiker

Inledning

1.1 Syfte och frågeställningar

Folkomröstningen är för många den beslutsmetod som kommer närmast den perfekta demokratin. Aristoteles propagerade för den direkta demokratin, vilken dock, förmodligen av praktiska skäl ersatts med indirekt demokrati. Antalet folkomröstningar tenderar dock att öka, inte minst i Europa. Projekt inom Europeiska Unionen innebär ibland uppgivande av nationell suveränitet, och för detta skall bli giltigt krävs i de flesta länder folkomröstningar. Huruvida detta är önskvärt finns det delade meningar om och detta kommer att belysas i denna uppsats. Syftena med arbetet är följande:

1. Beskriva folkomröstningens plats i demokratin
2. Beskriva folkomröstningarnas historia i Sverige och internationellt
3. Diskutera de vanligaste argumenten för och emot folkomröstningar samt svara på frågan huruvida folkomröstningar är ett bra sätt att bygga demokrati på.
4. Diskutera och eventuellt föreslå förbättringsförslag
5. Föreslå en lämplig frågekonstruktion vid en eventuell ny folkomröstning om införande av Euron som svensk valuta.

Arbetet kommer att behandla nationella folkomröstningar generellt men de praktiska exemplen kommer företrädesvis diskuteras med stöd av svenska nationella folkomröstningar. Här kommer den svenska EMU-omröstningen att vara i fokus. Detta av tre skäl:

1. Det är den senaste svenska omröstningen och därmed mest aktuell
2. Det finns ett omfattande analysmaterial om denna omröstning
3. Frågan om en ny folkomröstning i EMU-frågan diskuteras i skrivande stund (maj 2009).

Detta innebär inte att arbetet har en svensk slagsida avseende teori och slutsatser utan förhoppningsvis är dessa generella och lämpade för en allmän diskussion.

1.2 Dispositionen i korthet

Uppsatsen startar med en kort genomgång av demokratins utveckling samt teorin och formalia kring folkomröstningar. Detta följs av en kortare beskrivnings av folkomröstningar i världen samt en mer genomgripande historik över de svenska folkomröstningarna. I följande avsnitt diskuteras argumenten för och emot folkomröstningar samt en sammanfattning av detta, och ett försök till bedömning av folkomröstningarnas legitimitet. Avsnitt 6 och 7 diskuterar förbättringsförslag och de eventuella effekterna av dessa och uppsatsen avslutas i avsnitt 8 med en sammanfattning och svar på de ställda frågorna.

2 Metod och material

Uppsatsen kommer att ha sin utgångspunkt i svensk och internationell litteratur i ämnet. En kortare enkätfråga kommer brevvägen att ställas till representanter för respektive riksdagsparti, i syfte att få en nulägesbild av partiernas/ledamöternas inställning avseende folkomröstningsinstitutet. Vidare kommer kontakt att tas med svenska akademiker som visat stort intresse i dessa frågor, i syfte att undersöka deras inställning till några frågor inom området. Slutligen kommer Statistiska Centralbyrån att tillfrågas om frågekonstruktioner

Varken tid eller resurser finns för att i detta skede göra en statistiskt säkerställd undersökning av de idéer som framkommer i uppsatsen. Min förhoppning är dock att slutsatserna är så pass intressanta att dessa motiverar en djupare studie, i detta för demokratin, centrala ämne.

3 Demokrati

3.1 Kort historik

Demokratins vagga stod i Aten för cirka 2450 år sedan. Demokrati, eller folkstyre, hade dock få likheter med dagens system. Endast fria män, födda i Aten hade rösträtt, och kvinnor, slavar och utsocknes saknade rösträtt. Männen diskuterade och beslutade om krig, skatter, organisation med mera och beslutsformen var av karaktären direktdemokrati och omröstningarna skedde med handuppräckning. Under de kommande 2200 åren utvecklades demokratin inte särskilt mycket, utan det dröjer ända fram till 1700-talet innan demokratin vinner terräng och då genom de så kallade upplysningsfilosoferna (www.riksdagen.se). Rosseau (1712-1778) menade att tekniken och vetenskapen tagit makten över människorna och rådande styrelseskick inte kunde råda bot på missförhållandena i samhället (Liedman 2005 s 124 ff). Montesquieu (1689-1775) har påverkat dagens samhälle mest såsom ansvarig för maktdelningsprincipen som innebär att makten måste delas för att friheten skall kunna bevaras. Den offentliga makten i en stat, måste, enligt Montesquieu, delas mellan olika poler för att dessa skall uppväga varandra och utöva ömsesidig kontroll. Dessa poler skulle vara en verkställande makt (President, regering) en lagstiftande makt (parlamentet) samt en dömande makt (domstolarna) (Liedman 2001 s 126 ff)) och grunderna för ett demokratiskt samhälle började ta form.

Folkmakten kan delas in i olika demokratityper- demokrati som livsform, beslutsdemokrati samt ekonomisk demokrati. Den demokratityp som behandlas i detta arbete är beslutsdemokratin. Politisk beslutsdemokrati definieras som gemensamma beslut i gemensamma angelägenheter i stat och kommun (Lundqvist 2001 s 88ff). Det är i denna kontext som folkomröstningar kan vara en central parameter för gemensamt beslutsfattande.

Det första land som uppfyller några kriterier på vad som kan anses som en modern demokrati är USA som 1789 antar sin första konstitution. Demokratin utvecklades i Europa under 1800-talet men det är inte förrän i början av 1900-talet som den moderna demokratin tar form, då kvinnlig rösträtt införs i de flesta västeuropeiska länder.

Utvecklingen av den svenska demokratin gynnades av fackföreningarnas, frikyrkornas och nykterhetsföreningarnas framväxt under 1800-talet. Genom folkrörelserna lärde sig människorna mötesregler, skriva protokoll, sköta ekonomi samt argumentera för sina respektive synpunkter. Politiska partier bildades för drygt 100 år sedan och som med folkrörelserna stöd drev igenom kravet på allmän rösträtt. Demokratins definitiva genombrott i Sverige kom dock först 1921 då även kvinnor fick deltaga i riksdagsvalet (www.riksdagen.se).

3.2 Demokratins utbredning idag

Enligt Freedom House (www.freedomhouse.org) fanns det år 1900 inget land som skulle kunna benämnas liberal demokrati. Drygt 100 år senare kan 120 av världens 190 stater betecknas som demokratier. Freedom House bedömer varje år de politiska rättigheterna respektive de medborgerliga rättigheterna i varje land. Länderna betygsätts på skalan 1-7 i respektive kategori. Betygen läggs ihop och delas med två och länder med ett betyg bättre än 3 anses som fria, länder bättre än 5,5 anses som delvis fria medan resten anses som ofria. 2008 var 82 länder helt fria, 60 delvis fria med 43 länder är att betrakta som ofria enligt Freedom House. Demokratiutvecklingen i världen över tid ses nedan.

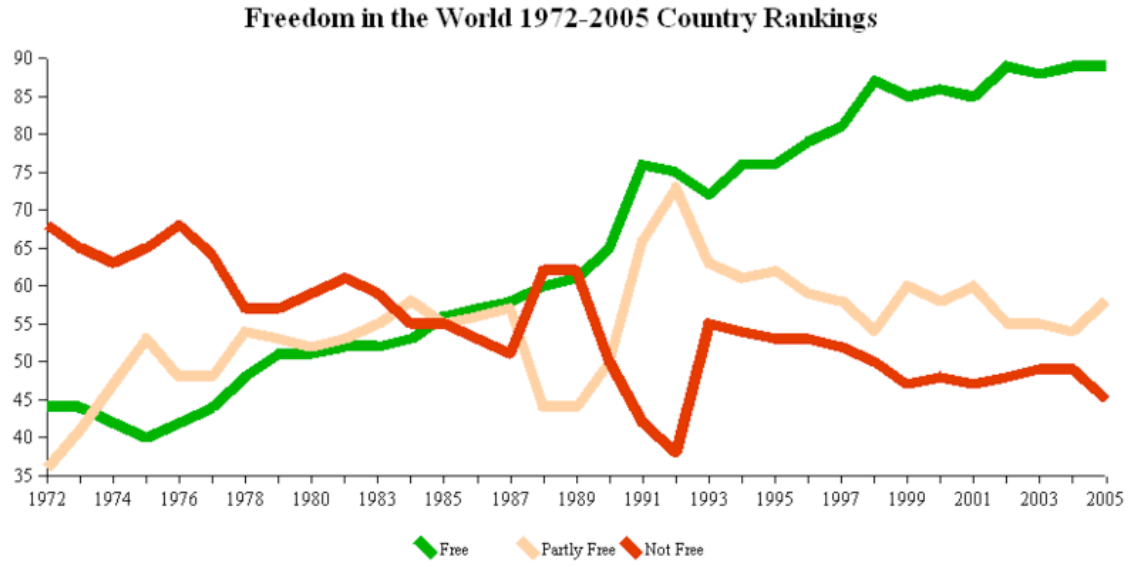

4. Folkomröstningar

4.1 Teori

Folkomröstningar är ett område som relativt få statsvetenskapliga teoretiker ägnat sitt intresse. En av de som gjort det var Albert Venn Dicey (1835-1922), professor i juridik vid Oxford, som under senare delen av sitt liv skrev och publicerade ett antal skrifter i detta vetenskapsfält. Dicey´s intresse för folkomröstningar tog sin början i samband med de allmänna valen i Storbritannien 1885, där Gladstone (brittisk premiärminister under sammanlagt 14 år) gick till val på ett program. Efter att ha blivit vald gav sig Gladstone mandat för en del saker som inte omnämnts under valkampanjen och mer specifikt frågan om

ett självständigt Irland eller inte. Dicey menade då att den representativa demokratin kanske inte tjänat ut sitt syfte, men att kompletterande möjligheter för befolkningen att utkräva ansvar, var ett absolut måste, och sättet det skulle ske på var folkomröstningar. Folkomröstningar skulle användas restriktivt och primärt som ett vetosystem mot lagar som redan antagits i underhuset. Vidare skulle folkomröstningar också vara ett avgörande i de fall som det uppstått dödläge mellan över- och underhuset. Dicey menade också att folkomröstningar skulle ha en bildande effekt på männen i landet. Vidare skulle också själva möjligheten att utlysa folkomröstningar medföra att parlamenten stiftade lager som låg i linje med befolkningens sympatier, och minimera risken för omnipotenta (allsmäktiga) lagstiftare.(Qvortrup 2004 s 44-60)

Två svenska avhandlingar har behandlat folkomröstningsinstitutet. 1912 disputerade Otto Grönlund vid Uppsala Universitet med en avhandling benämnd ”Olika former av referendum” och 1923 lade Herbert Tingsten fram sin avhandling vid Stockholms Universitet med namnet ” Folkomröstningsinstitutet i Nordamerikas Förenta Stater ”.

Folkomröstningar kommer till stånd antingen genom parlamentariska överenskommelser eller genom folkinitiativ. Folkinitiativen kan delas upp tre deltyper:

- Konstitutionella initiativ d.v.s. medborgarna föreslår konstitutionella tillägg.
- Direkta lagförslag d.v.s. medborgarna föreslår lagar.
- Indirekta lagförslag d.v.s. medborgarna föreslår lagar, som debatteras i parlamentet och därefter blir föremål för folkomröstning.

Konstitutionella initiativ används i Schweiz, men med begränsad framgång. De två senare används bland annat i Nya Zeeland, Uruguay samt i USA:s delstater. Kritiken mot detta förfaringssätt är att dels att lagförslag kan röstas igenom utan att detta utsatts för grundlig genomgång av juristexpertis. (Qvortrup 2004 s 61)

Folkomröstningar kan kategoriseras enligt följande

- Uppgivande av nationell suveränitet
- Konstitutionella frågor
- Ekonomiska frågor
- Moraliska frågor
- Övrigt

Med anledning av Europeiska Unionens utvidgning är det den förstnämnda kategorin som under senare decennier haft störst nationell spridning. Vidare ingår här även eventuell anslutning till den europeiska valutan, Euro. Konstitutionella frågor skall i vissa länder avgöras i folkomröstning, men löses av parlamentet i andra, till exempel genom kvalificerad majoritet eller dubbla beslut med mellanliggande allmänna val. Ekonomiska frågor kan vara av typen som den svenska ATP-omröstningen men även inkludera skatter, priser och dylikt (Australien). Folkomröstningar i moraliska frågor har endast skett i Italien och Irland (abort och skilsmässor) med övriga frågor kan vara av typen kärnkraftomröstningar eller val om högertrafik (Qvortrup 2004 s 63 ff)

4.2 Folkomröstningar i världen

Napoleon Bonaparte genomförde en folkomröstning 1807 (och såvitt jag förstår var det den första i historien) . Frågan var om Napoleon skulle återinsättas som fransk kejsare. Då den franska staten knappast vid den tidpunkten var att betrakta som en konstitutionell demokrati får vi gå till 1844 och Schweiz för att hitta den första folkomröstningen inom ramen för att demokratiskt samhälle. Schweiz är också det land med flest folkomröstningar – cirka 500 stycken har genomförts sedan 1844. Initiativet till folkomröstningar kan kamma antingen från parlamentet eller från medborgarna. Frågorna är ofta av teknisk natur och gäller partiella förändringar av konstitutionen. För att ett medborgarinitiativ skall verkställas krävs minst 100 000 namnunderskrifter (Möller 2004 s 20-21).

Italien är det land i världen, efter Schweiz, som använt sig av flest folkomröstningar. Dessa är beslutande och man har en så kallad kvorumregel som innebär att minst hälften av de röstberättigade deltar för att omröstningen skall vara giltig. Möjlighet finns till medborgarinitiativ, vilket är en förklaring till det stora antalet folkomröstningar (ibland flera per år). Medborgarna kan med folkomröstningsinstrumentet riva upp beslutade lagar och systemet får då karaktären av ett medborgerligt kontrollinstrument (Möller 2004 s 22).

Australien är ett tredje land med frekvent användning av folkomröstningsinstrumentet. Detta används dock enbart i samband med ändringar av konstitutionen samt generella lagstiftningsfrågor. I det första fallet kan omröstningen enbart initieras av regeringen, medan i det andra fallet kan någon av landets två kammare kräva detta. Då har det oftast föregåtts av ett dödläge mellan kamrarna och medborgarna används som skiljedomstol. Möjlighet till folkinitiativ finns ej (Möller 2004 s 23).

Av våra grannländer är Danmark flitigast att använda folkomröstningar. Vid samtliga konstitutionella förändringar är folkomröstningar obligatoriska. Därtill krävs folkomröstningar vid ändringar av rösträttsåldern. Vidare krävs folkomröstning vid överlåtelse av konstitutionell makt, vilket krävs i samband med den tätare integrationen med EU. Danmark har hållit 15 folkomröstningar sedan 1950 . Initiativet är alltid institutionellt och medborgarna kan alltså inte driva fram folkomröstningar (Möller 2004 s 25).

70 % av världens länder har enligt sin konstitution möjligheter att genomföra folkomröstningar. I 98 % har länderna har genomförts folkomröstningar (vilket innebär att folkomröstningar inte nödvändigtvis måste diskuteras i grundlagarna för att genomföras - Norge är ett exempel på detta). Dessa har ökat i antal i Västeuropa i takt med EU:s geografiska breddning och administrativa fördjupning. Samtliga nya konstitutioner, primärt i Östra Europa, har infört folkomröstningar. (Qvortrup 2004 s 1) Som vi ser ovan skiljer sig dock systemen väsentligt åt, både med avseende på vad man röstar om samt struktur och formalia. Låt oss gå lite mer på djupet och titta på den svenska modellen.

4.3 Folkomröstningar i Sverige

4.3.1 Historik

Den svenska regeringsformen anger två typer av folkomröstningar. Den första är den rådgivande (RF 8.4) som genomförts sex gånger samt den beslutande (RF 8.15) som aldrig

genomförts. Den senare skall användas vid grundlagsförändringar och genomföres om en tiondel av kammarens ledamöter insisterar på detta och samtidigt en tredjedel av ledamöterna röstar för detta (RF 8.15). Reglerna vid beslutande folkomröstningar regleras i folkomröstningslagen (SFS 1979:369) medan dito vid rådgivande folkomröstningar regleras i en vid varje omröstning skapad lag. Möjligheter till medborgarinitiativ finns inte i Sverige utan en folkomröstning beslutas av riksdagen med enkel majoritet.

Den svenska folkomröstningshistorien kan sägas ha startat 1897 då den liberale riksdagsmannen David Bergström motionerade om att utlysa en rådgivande folkomröstning. Motionen avslogs med motiveringen att en folkomröstning skulle strida mot Sveriges representativa statsskick. 1908 lade liberalen Karl Staaf en motion om att införa folkomröstningar i ett läge då riksdagen båda kamrar var oeniga, och i princip blockerade ett framskridande. Även denna motion röstades ned. Socialdemokraten Carl Lindhagen föreslog 1917 ett införande av folkomröstningar som ett komplement till den representativa demokratin men även denna gång blev det avslag. Lindhagen gav sig inte utan lade en likartad motion 1919 och denna gång menade socialdemokraterna att folkomröstningar kunde stärka demokratin, samtidigt som högern också ändrade sig, men av andra skäl – man såg i folkomröstningarna en möjlighet att begränsa majoritetsparlamentets makt. En kommission tillsattes och redan 1922 avhålls den första svenska folkomröstningen.(www.tacitus.nu)

Sverige hade dock indirekt varit inblandad i folkomröstningar tidigare. År 1877 röstade 99,7 % på den svenska koloniön S:t Barthelemy för en återförening med Frankrike. 1905 röstade 99,9 % av norrmännen för en utbrytning ur den norsk-svenska unionen och 1919 röstade 96 % av ålänningarna för en återförening med Sverige. Nyblivna självständiga staten Finland vägrade dock och Åland förblev finskt territorium. Tre omröstningar, två förluster och tre ”förlorade” territorier – ingen framgångssaga. (Oscarsson et al 2004 s 10)

4.3.2 Rusdrycksförbud

©Albert Engström 1922 © Karl Örbo 1922

Trots att lagen om folkomröstningar inte beslutades formellt i riksdagen förrän 1923, hölls den första omröstningen 1992. Frågan var om Sverige skulle införa ett nationellt rusdryckförbud. Vid denna tidpunkt var nykterhetsrörelsen välorganiserad och inflytelserik,

men trots detta kunde nej sidan, d.v.s. motståndarna till ett rusdrycksförbud vinna. Med folkomröstningsresultatet 51 % mot 49 % beslutade sedan riksdagen att inte införa ett rusdrycksförbud. Valdeltagandet var cirka 55 % vilket var i samma nivå som vid det senaste riksdagsvalet. Utslaget kan också tolkas som en vilja att bevara status quo. De som var emot ett förbud röstade i större utsträckning än de som var för, vilket avgjorde valet. Resultatet delades upp på män och kvinnor med motivering att om en kvinnornas röster avgjorde valet skulle resultatet bli svårt att upprätthålla. Då kvinnorna fått röst 1921 menade kritikerna av detta system att detta undergrävde kvinnornas position som fullvärdiga medborgare (www.regeringen.se).

4.3.3. Högertrafik

© Fritiof Pedersén 1955 © Okänd 1955

Nästan 83 % av väljarna röstade mot en förändring i 1955 års folkomröstning som gällde huruvida Sverige skulle införa högertrafik. Trots en stor mobilisering från staten att få medborgarna att rösta valde endast 53 % att utnyttja denna möjlighet, vilket var en stor besvikelse. I just denna fråga kanske det var av underordnad betydelse då medborgarnas uppfattning var väldigt tydlig. Trots det tydliga valresultatet beslutade regeringen åtta år senare att införa högertrafik men motivering. Kritikerna menade att endast en ny folkomröstning kunde upphäva tidigare folkomröstning, men något stöd för denna uppfattning fanns inte i grundlagen (www.regeringen.se)

4.3.4 Tjänstepensionen

© Okänd 1957 © Bengt Mellberg 1957

Inför 1957 års folkomröstning om tjänstepensionerna var det första gången som de politiska partierna deltog i kampanjen. Detta medförde ett ökat intresse hos medborgarna, som hade att ta ställning till tre alternativ:

- Linje 1, som stöddes att socialdemokraterna, kommunisterna samt LO innebar att en obligatorisk tilläggspension som skulle finansieras via arbetsavgifter
- Linje 2, som stöddes av bondeförbundet, innebar att medborgarna skulle fortsätta att teckna frivilliga försäkringar hos försäkringsbolagen, samt
- Linje 3, som stöddes av högerpartiet, folkpartiet samt arbetsgivarorganisationerna var lika linje 2 med tillägget att arbetsmarknadens parter skulle uppmuntras att teckna kollektivavtal om tilläggspensionen.

Trots att såväl partier som arbetsmarknadsorganisationerna spred kunskaper om alternativen i en intensiv kampanj blev resultatet ett antiklimax. Väljarna röstade i huvudsak i enlighet med sina partisympatier eller på rekommendation från sina arbetsmarknadsorganisationer. Linje 1 fick flest röster med knappt 46 % följt av linje tre med drygt 35 %. Bondeförbundets alternativ, linje 2, fick 15 % av rösterna i valet som lockade drygt 72 % av medborgarna att rösta.
Samliga alternativ utropade sig till segrare och därmed kunde inte från avgöras med ledning av folkomröstningsresultatet. Den sittande koalitionsregeringen mellan socialdemokrater och bondeförbundare sprack. Det därpå följande nyvalet löste inte heller det pensionsstriden och en omröstning i andar kammaren slutade lika, 115 mot 115. Kompromissförslag utarbetades utan att frågan löstes. Slutligen lade folkpartisten Ture Königson ned sin röst och linje 1, med socialdemokrater och kommunister kunde avgå med segern (www.regeringen.se)

4.3.5 Kärnkraften.

1979 inträffade en olycka på kärnkraftverket Three Mile Island i Harrisburg, USA, och denna ledde till en partiell härdsmälta (NE). Denna olycka ledde dels till att en folkomröstning om kärnkraften utlystes och dels till att de kärnkraftsvänliga partierna delvis ändrade uppfattning i frågan. Inget av partierna ville längre bygga ut kärnkraften utan omröstningen handlade i stora drag om hur snabbt kärnkraften skulle avvecklas.
Även i folkomröstningen om kärnkraft 1980 fanns det tre alternativ att välja bland för medborgarna. Moderaterna stod bakom linje 1 och socialdemokratrena och folkpartiet bakom linje 2. Förslagen var i stora delar loka med den stora skillnaden att linje 2 krävde att betydande energianläggningar skulle ägas av staten vilket moderaterna inte kunde acceptera. Linje 3, som stöddes av centern och kommunisterna, menade att all kärnkraft borde vara avvecklad inom 10 år. Medborgarna uppfattade alternativen som två ja-alternativ, linje 1 och 2, medan linje 3 uppfattades som ett nej-alternativ.
Politikerna hade i förväg gjort upp om hur valresultatet skulle tolkas och omröstningen skulle vara beslutande. Dock fanns det bekymmer i utformningen av omröstningen. Inget datum angavs för avveckling och ett av kriterierna att kärnkraften skulle avvecklas med hänsyn välfärd och sysselsättning. Tolkningsmöjligheterna var många, liksom oklarheterna och detta ledde till att kärnkraften än idag är en politisk fråga i Sverige, trots att linje 1 och 2 tillsammans fick 58 % av rösterna mot 39 % för linje 3. Valdeltagandet var 76 % (www.regeringen.se).

4.3.6 EU-medlemskap

© Okänd 1994

© Okänd 1994

Efter en förhållandevis kort förberedelsetid utlystes 1994 folkomröstningen om ett eventuellt svenskt medlemskap i EU. De borgerliga menade att en omröstning av denna karaktär skulle vara beslutande vilket socialdemokraterna var emot. De senare menade att om en folkomröstning skulle vara beslutande skulle medborgarna ta ställning för ett konkret lagförslag, vilket skulle kunna innebära att valdebatten kunde riskera att omfatta mer juridik än framtidsfrågor. En kompromiss nåddes då folkomröstningen bestämdes vara rådgivande men samtliga partier lovade att följa resultatet. Valet slutade med en seger för ja-sidan med drygt 52 % av rösterna mot nej-sidans knappa 47% och två månader efter valet var Sverige medlem i EU. Valdeltagandet var 83 %.

4.3.7 EMU

Även i 2003 års folkomröstning om ett eventuellt införande av euron i Sverige, enades partierna om att valet skulle vara rådgivande men att utslaget skulle följas. I september detta år fick medborgarna svara på följande fråga:

- Anser Du att Sverige skall införa euro som valuta?

Kampanjen präglades av ett uppskruvat tonläge, med ett stort inslag av skrämselpropaganda. Vidare var Sverige i denna folkomröstning ett delat land och det fanns en djup klyfta mellan centrum och periferi. Stad mot land, högavlönade och högutbildade mot lågavlönade och lågutbildade, kvinnor mot män (Möller 2004 s 71).
Nej-sidan gick segrande ur striden och fick 56 % av rösterna medan ja-sidan fick 42 %, medan 2 % röstade blankt. Valdeltagande blev nästan 83 % att jämföra med riksdagsvalet 2002 där 80 % av medborgarna röstade (www.regeringen.se).

I fem av de sex svenska folkomröstningar har det minst förändringsbenägna förslaget vunnit . Tendensen att status quo gynnas finns inte bara i Sverige utan även i andra länder. Till exempel, i Australien har endast förändringsförslaget vunnit 8 av 42 gånger i de folkomröstningar som genomförts mellan 1906 och 1995. (Holmberg 2004 s 14)

Bilderna ovan i hämtade från Kungliga Biblioteket (www.kb.se)

5.Vilka är erfarenheterna av folkomröstningar?

Förespråkarna för nationella folkomröstningar anför en rad skäl för dess legitimitet: dessa vitaliserar demokratin, utbildar medborgarna, gör de styrande mer lyhörda och kompletterar den representativa demokratin på ett konstruktivt sätt. Vidare kan folkomröstningar också skänka legitimitet är stora och viktiga beslut (Möller 2004 s 77). Folkomröstningar har också genomförts då frågan inte har haft partpolitisk förankring utan de olika uppfattningarna varit partigränsöverskridande (till exempel EMU-frågan).

Motståndarna/skeptikerna till folkomröstningar menar att dessa undergräver den representativa demokratin i den meningen att de folkvalda tas ifrån det mandat det ursprungligen fått av väljarna. Vissa skeptiker varnar för ”mob rule” det vill säga att omröstningar kan ske i frågor där gemene man inte har kunskaper nog att bilda sig en upplyst uppfattning i en komplex fråga, utan tenderar att rösta på populistiska initiativ. Vidare försvinner möjligheter till politiska kompromisser då en folkomröstning handlar om ” the bill, the whole bill and nothing but the bill” (Qvortrup 2004 s 12-13). Tills sist kan ju också frågan om ansvarsutkrävande, som är ett fundament i demokratin, bli komplicerad om folket röstar annorlunda än den politiska majoriteten i parlamentet. Medborgarna kan ju svårligen avsätta sig själva om resultatet visar sig vara mindre lyckat.

Låt oss försöka få en uppfattning om vi kan hitta argument för respektive ståndpunkt i ett aktuellt exempel. Jag väljer att använda mig av den svenska EMU-omröstningen. Skälen är att det är den senaste, men framför allt finns mycket forskat och skrivet kring denna omröstning som ägde rum i september 2003.

Argument för folkomröstningar är alltså enligt ovan:

- Vitaliserar demokratin
- Utbildar medborgarna
- Gör de styrande mer lyhörda
- Kompletterar den representativa demokratin
- Beslut i frågor utan partipolitisk/ideologisk förankring

Argument mot folkomröstningar

- Urholkar den representativa demokratin
- Medborgarnas kunskaper är inte tillräckliga för att fatta beslut i komplicerade frågor
- Ökar risken för minoritets förtryck efter folkomröstningar

Låt oss gå igenom respektive punkt i syfte att se vilket stöd som finns i litteraturen och forskningen.

5.1 De vitaliserar demokratin

Det finns ingen tydlig definition på vad som menas med vitalisering. Om man menar valdeltagande kan vi i Sverige konstatera att valdeltagandet i folkomröstningar historiskt sett ligger under detsamma för riksdagsval Dock har de senare omröstningarna (1994 och 2003) legat i paritet med riksdagsvalen med ett deltagande om cirka 80 %. Av de röstande i EMU omröstningen 2003 menade 63 % att valet genomförts på ett rättvist sätt medan hela 30 % ansåg att valet gynnade ja sidan. De anförda skälen gällde framförallt kampanjfinansiering samt upplevd mediabild (Oscarsson et al 2004 s 464-465). Vad gäller kampanjfinansiering är påstående korrekt, jasidan förfogade över 10 gånger så mycket resurser som nejsidan (framförallt beroende på support från Svenskt Näringsliv) meden den andra bilden är mer diffus (Oscarsson et al 2004 s 201). Enligt Kent Asp (Oscarsson et al 2004 s 190) fick ja-sidan förvisso mer uppmärksamhet, men denna var primärt av negativ karaktär och Asp's slutsats blir därigenom att nejsidan gynnades under detta val. Ulf Wallin (Oscarsson et al 2004 s 157) kommer till en annan slutsats. Av de artiklar som publicerades i de svenska tidningarna argumenterade 56 % för ja-sidan medan resten propagerade för ett nej. Det torde dock vara problematiskt att nästan en tredjedel av de röstande menade att valet inte var rättvist.

En konsekvens av folkomröstningen om kärnkraften 1980 var att miljöpartiet kom till och en konsekvens av EMU-valet 2003 var att Junilistan bildades. Detta är kanske inte särskilt önskvärt för de etablerade partierna, men innebär ju en faktisk vitalisering av demokratin. Partier har bildats som fångar upp en icke oansenlig del av medborgarnas åsikter och i varje fall för miljöpartiets del har det visat sig bestående. Efter riksdagsmajoritetens förlust 2003 är nationella folkomröstningar idag ett större hot mot partierna vad gäller partisammanhållning och potentiella väljarförluster och är inget att leka med för etablerade partier (Oscarsson et al 2004 s 468).

Medborgarnas egen inställning till folkomröstningar är mycket positiv, vilket ju inte är helt oväsentligt i sammanhanget. Cirka 70 % vill ha fortsatta, men sparsamma omröstningar medan drygt 20 % vill ha fler. Andelen som vill inte vill ha omröstningar alls understiger 10 % (Oscarsson et al 2004 s 233). Siffrorna bekräftas av Thomas Denk's studie över EMU-valet i Värmland (Denk 2004 s 125).

Idag kan endast riksdagen utlysa folkomröstning i Sverige. I andra länder som till exempel Italen och Schweiz kan medborgarna, genom namninsamling (i Schweiz 100 000 namn och i Italien 500 000 namn) få en folkomröstning till stånd. Folkomröstningarna i Sverige har i viss mån vitaliserat demokratin men en "demokratisering" av utlysningsprocessen skulle kanske kunna öka vitaliseringen ytterligare.

5.2 De utbildar medborgarna

Frågan om folkomröstningar är omstridd och forskningen ger inte några entydiga besked. Förespråkarna ser valrörelsen som en medborgarskola och medborgarnas kunskap och

engagemang förväntas öka eftersom de befinner sig i en beslutsställning eller rådgivande ställning. Folkomröstningsmotståndarna ifrågasätter om kampanjerna är tillräckligt informativa och balanserade för att lösa medborgarkompetensproblemet. Risken är att kraven på en god kampanj blir svåra att leva upp till, i synnerhets om omröstningar hålls ofta, då kampanjerna är dyr (Oscarsson et al 2004 s 241) Somliga empiriska undersökningar visar på positiva kunskapseffekter bland väljarna medan andra studier visar på svaga eller obefintliga kunskapsuppbyggande effekter av folkomröstningar (Oscarsson et al 2004 s 14). Väljarna bestämmer sig också väldigt tidigt och c:a 70 % vet vad de skall rösta på innan valspurten börjar, då ju uppmärksamheten är som störst i media.
Pettersson/Ribbhagen (Oscarsson et al 2004 s 245) gjorde en panelanalys som visade att antal saker. Medborgarna får inte sina argument, som man kanske skulle förmoda, från media och press utan primärt från samtalet medborgare emellan. Det pågår under kampanjen en upplyst diskussion och detta har stor betydelse för hur väljarnas sakskälsargumentering utvecklas. Samma forskare visar också, och återigen förvånande, att antalet sakskäl, för eller emot, tenderar att minska ju närmare valögonblicket man kommer (s 247).

Totalbilden är otydlig och något konkret belägg för att folkomröstningar i nuvarande utformning skulle öka medborgarkompetensen är svårt att hitta.

5.3 De gör våra folkvalda mer lyhörda

”Det är en politikers ansvar att lyssna på opinionen bland medborgarna, men det är också en politikers ansvar att driva opinion och försöka påverka människors ställningstagande”. Detta citat av Ingvar Carlsson för oss in i diskussionen om demokratisk representativitet. Balansen mellan lyssna och driva är svår att definiera och någon definition som de flesta forskare sluter upp kring finns ej. Den som kommer närmast är formulerad av Hanna Pitkin och lyder ” Representation here means acting in the interest of the represented, in a manner responsive to them. ”. Frågan om åsiktöverensstämmelse d.v.s. att parlament och väljare skall ha samma uppfattning delar statsvetarkåren. Vissa menar att det bör föreligga hög åsiktsöverens-stämmelse, medan andra anser att partikonkurrens och möjlighet till ansvarsutkrävande reducerar detta behov. Hur stor kan då åsiktskillanden vara för att parlamentet skall få fatta beslut? Är man för hög åsiktöverenstämmelse skall inte gapet vara mer 12-14 % medan de som inte tycker att detta är en avgörande fråga menar att partikonkurrens och ansvarsutkrävande tar hand om detta (Oscarsson et al 2004 s 69-70).

I EMU-omröstningen 2003 var åsiktskillanden 31 %. Av riksdagens ledamöter röstade 73 % för ett EMU-inträde medan endast 42 % av befolkningen röstade på samma vis. De flesta är nog överens om att detta är en alltför stor skillnad för att ett parlament skall kunna driva igenom en stor och viktig fråga typ EMU-frågan och det var också en av anledningarna till att folkomröstningen genomfördes.

Vad kan detta resultat föra med sig för framtiden? Vad gäller en eventuell kommande ny EMU-omröstning kommer nog riksdagen att försäkra sig om en mindre eller omvänd åsiktsskillnad innan beslut tas. Vidare riskerar riksdagens partier att öppna hål för nya partier att komma i, och ett exempel är Sverigedemokraterna som bland annat profilerar sig som ett EU och EMU fientligt parti. Vidare kan man ju fundera över hur stor åsiktsskillnaden är i mindre frågor som inte uppmärksammas av media. Detta är ett demokratiskt bekymmer och jag återkommer till detta senare.

Kommer då partierna att vara mer lyhörda framöver? Som Ingvar Carlsson menar ovan är det en balans mellan att driva och lyssna, och trots åsiktskillanden i EMU-valet kan jag inte se några tecken på att detta tydligt förändrats under de senare åren. Så länge som åsiktsskillnaden är så hög som den var i EMU är detta ett relevant argument för folkomröstningar. Skulle den minska och i idealfallet vara 0 % vore folkomröstningar tämligen meningslösa.

5.4 De kompletterar den representativa demokratin.

I ” Representative Government ” menar John Stuart Mill att det enda styrelseskicket som kan tillfredställa alla behov i den sociala staten, är ett där hela folket deltager. För demokratiteoretiker är Mill’s ståndpunkter deltagandets principer (the principles of participation). Dick Gephart ser i det amerikanska samhället ett avmattat intresse i att rösta i parlamentsval. Skälet är att medborgarens röst upplevs ha mindre och mindre betydelse. Skulle medborgaren istället ställas inför klara alternativ är sannolikheten stor för ökat intresse och bättre lagstiftning. Gephart menar, 1989, att den praktiska biten kan komma att hanteras av den alltmer effektiva infomationsteknologin. (Qvortrup 2004 s 23) Tommy Möller (Möller 2005 s 28) skriver ” den svaga kopplingen (se 4.4.3.) mellan väljare och valda anses vara ett grundproblem i dagens representativa demokrati. Detta är logiskt, menar anhängarna av direktdemokrati, eftersom valen inträffar förhållandevis sällan och i valkampanjerna är det endats en bråkdel av de frågor som de folkvalda har att ta ställning till som varit föremål för debatt”. De förtroendevaldas mandat blir därför omfattande men svagt och den naturliga konsekvensen är att komplettera den representativa demokratin med ett folkomröstnings-institut i frågor av större karaktär.

5.5 Folkomröstningar kan avgöra beslut när parti/blockpolitisk grund saknas.

Folkomröstning skulle kunna vara ett bra sätt att lösa större frågor som till exempel inte diskuterats i senaste riksdagsvalet, och där antingen partierna i sig är splittrade, eller som i flera fall partierna inom respektive block har olika uppfattningar i någon större fråga. Inför ATP-omröstningen 1957 var det borgerliga blocket splittrat då bondeförbundet ingick i en koalitionsregering med socialdemokraterna. Tre alternativ skapades då bondeförbundet inte ville agera tillsammans med socialdemokraterna i denna fråga och bildade ett eget alternativ. Alla alternativen utropade sig till vinnare men bondeförbundet lämnade regeringen (Bennich-Björkman 2008 s 34). Inget vidare lyckat val och inget stöd för tesen ovan.

Inför kärnkraftvalet 1980 var det borgerliga regeringsblocket splittrat och återigen skapades tre alternativ. Till traditionella höger-vänsterskalan tillfogades en ny skiljelinje; den mellan tillväxt och ekologi. Centern gick till val på att inte ladda fler kärnkraftsreaktorer. Valresultatet var otydligt (och är än idag) men tillväxt sidan vann. De borgerliga vann, laddade en ny reaktor vilket innebar att centern tvingades lämna regeringen (Bennich-Björkman 2008 s 35).

Inför EMU-valet 2003 gick socialdemokraterna ut med en gemensam positiv plattform. Under valrörelsen visade dock ett antal ledande s-företrädare, däribland Leif Pagrotsky, en annan uppfattning. Statsminister Göran Persson gav i princip dessa ”utbrytare” munkavle under valrörelsen, Detta uppfattades som att ja-sidan förtryckte nej-sidan vilket resulterade i mycket negativ media och är också en av anledningarna till att resultatet blev som det blev.

Slutsatsen är att varken oenigheter mellan partier i blocksamverkan eller partiinterna åsiktskiljaktigheter löses på ett speciellt bra sätt genom folkomröstningar. I vart fall inte om de är mindre väl planerade och genomförda.

5.6 De urholkar den representativa demokratin

Sir Patrick Nairne (ansvarig tjänsteman för den Brittiska EU-folkomröstningen 1975) utrycker sig så som följer; ” if Members of Parliament are elected to settle national issues of major policy brought before them by the Government, is it right to throw issues back to the voters to settle” (Qvortrup 2004 s 23). Detta illustrerar väl folkomröstningsskeptikernas allmänna hållning. Den representativa demokratin bygger på att medborgarna väljer representanter som skall fatta beslut på våra vägnar.

Vidare anser skeptikerna att direktdemokratin försvårar ansvarsutkrävandet i den representativa demokratin. Om det parallellt med den folkvilja som kommer till uttryck i de allmänna valen, också äger rum folkomröstningar, finns det enligt detta synsätt, en risk att ansvarsutkrävandet undergrävs (Möller 2005 s 30). Denna diskussion kan ju vara aktuell i samband med den svenska EMU-omröstningen. En folkomröstning kan ju principiellt leda till två parallella folkviljor, och att då avgöra vilken som väger tyngst är ingen okomplicerad fråga.

5.7 Medborgarna kunskapsnivå är för låg för att fatta denna typ av beslut

Kunskapsbegreppet är mångfacetterat och medborgarnas politiska kunskaper är svårfångade. Det är också svårt att normativt fastslå vilka kunskapsnivåer som bör betraktas som nödvändiga för att demokratiska medborgare skall kunna fatta upplysta och rationella röstningsbeslut. Henrik Oscarsson (Oscarsson 2004 s 370-383) undersöker väljarnas kunskaper avseende partikunskap, personkunskap, systemkunskap, samt sakkunskap, i samband med EMU-valet 2003 Oscarsson visar att tendensen att rösta ja ökar med kunskapen. Oscarsson eliminerar också, genom kontrafaktiska analyser, ideologi och grupptillhörighet som skäl till positiv röstning. Hade samtliga väljare haft samma kunskap som den bäst informerade tredjedelen hade EMU-valet slutat med en ja-vinst. (Och kraven på kunskap var i undersökningen inte besvärande – var ligger EU-parlamentet etcetera) Det kan också vara intressant att visa att den grupp som primärt ”svek” ja-sidan, genom att inte skaffa sig tillräcklig kunskap, var kategorin politiskt okunniga tjänstemän med högersympatier (s 378).

Thomas Denk (Denk 2004) studerar de värmländska väljarnas ställningstagande i och inställning till EMU-valet. En mängd saker undersöks, bland annat väljarnas subjektiva intresse för valkampanjen samt deras subjektiva förståelse för EMU. Drygt 45 % av väljarna säger sig vara ”inte särskilt” eller ”inte alls” intresserad av valkampanjen, med en liten övervikt för nej-röstare (s 84). På frågan ”hur mycket förstår Du om EMU” svarade 49 % av nej-röstarna att det hade liten eller ingen förståelse (s 85). Motsvarande siffra bland de ja-röstande var 24 %. Till sist menar 37 % politik är delvis alltför komplicerat att förstå (s 143). Undersökningen är gjord på en förhållande vis liten population och ett regionalt område men icke desto mindre är svaren intressanta. Författaren menar också att träffsäkerheten är god (s 10).

Undersökningar av utländska folkomröstningar ger likartade resultat. Hertig (Qvortrup 2004 s 37) kom fram till att drygt 20 % av de Schweiziska folkomröstningsväljarna inte kunde ange

något skäl till sin röstning, medan cirka en tredjedel inte kunde ange en någorlunda korrekt beskrivning av effekterna vid eventuellt vinst för det förslag de röstat på.

Samtliga ovan nämnda studier pekar i samma rikting – det finns en alltför stor del medborgare som inte har kunskap nog att fatta upplysta och rationella beslut i nationella folkomröstningar i den konstruktionen som föreligger idag.

5.8 Folkomröstningar riskerar ett minoritetsförtryck

En sista invändning mot folkomröstningen är den kan skapa ett förtryck av minoriteten en därpå följande stigmatisering av denna grupp. Ett folkomröstningsresultat är digitalt i den meningen att majoritetsbeslutet är allenarådande. Om denna sker i en angelägenhet som är central för minoriteten kan man i värsta fall tala om majoritetstyranni. Enligt denna syn anses folkomröstningar helt enkelt vara en brutal och grovkalibrig metod när det gäller att förverkliga folkviljan (Möller 2005 s 31). Detta kan gälla en mängd frågor men är kanske mest bekymmersamt i moraliska frågor som till exempel partnerskapsfrågor (Schweiz) och medborgarrättsfrågor (Sverige).

5.9 Sammanfattning av erfarenheterna

Vi kan konstatera att det finns ett brett väljarstöd för folkomröstningar i Sverige. Drygt 90 % av vill fortsatt att vissa frågor skall avgöras i folkomröstningar, varav majoriteten av dessa anser att nuvarande frekvens är att föredra. Cirka 20 % menar att antalet omröstningar bör öka (Oscarsson 2004 s 232). Jag har inte funnit motsvarande undersökning bland riksdags-ledamöterna och bland partierna är den officiella bilden kluven. Traditionellt sett har de maktbärande partierna, naturligt nog, varit skeptiska till folkomröstningar, då dessa sällan har något att vinna på att initiera och genomföra denna typ av val. I socialdemokraternas partiprogram (www.socialdemokraterna.se) nämns inte folkomröstningar utan allmänna val anses vara det främsta uttrycket för att vi lever i en demokratisk stat. I moderaternas handlingsprogram från 2007 (www.moderaterna.se) beskrivs erfarenheterna av folkomröstning i negativa ordalag och möjligheterna till folkinitiativ avskrivs helt. Miljöpartiet har en diametralt motsatt uppfattning och menar att folkomröstningar skall genomföras i större utsträckning och rätten till folkinitiativ skall omfatta samtliga beslutsnivåer det vill säga även nationella folkomröstningar (www.mp.se).
Övriga riksdagspartier skriver lite, eller inget, om folkomröstningar, vilket kanske kan tolkas som en mer pragmatisk inställning i frågan. Detta innebär att man kan använda sig av folkomröstningar mer av taktiska skäl än rent principiella.

En enkät omfattande 8 frågor (Bilaga 5) skickades till en representanter för respektive riksdagsparti. Personerna hade valts ut av Tina Acketoft, riksdagsledamot för Folkpartiet, såsom varande kunniga och intresserade av folkomröstningsfrågor. Trots påminnelser har endast tre svar erhållits. Ett svar var av god kvalitet, Annie Johansson, Centerpartiet, men hon önskade att hennes svar inte citerades i uppsatsen. De två övriga svaren (Folkpartiet och Kristdemokraterna) var av mindre god kvalitet. Jag har därför, med viss besvikelse, valt att inte beakta denna enkät i uppsatsen.

Det förefaller dock finnas en relativt stor åsiktsavvikelse mellan väljare och det valda i denna fråga. Väljarna vill i betydligt större utsträckning än de valda att vissa frågor avgörs i folkomröstningar. I enlighet med såväl folksuveränitetsprincipen som folkviljans

förverkligande torde det vara svårt för våra valda att negligera väljarnas uppfattning i denna fråga. Demokratiutredningen (SOU 2000:1) diskuterar folkomröstningar i ett flertal avsnitt och har en allmänt positiv grundsyn på dessa. Man menar att effektiviteten och engagemanget skulle kunna öka genom införandet av elektroniska omröstningar, att röståldern kan sänkas till 16 år i kommunala folkomröstningar att utrikes erfarenheter visar att engagemanget och intresset (ej att förväxla med kompetensen) ökar med folkomröstningar.

Trots ett något njuggt intresse för folkomröstningar bland våra valda, kan vi konstatera att såväl väljarna som statens egen demokratiutredning visar att institutet har en legitim plats i politiken.

Vi har i 5.1–5.8 gått igenom de mest frekventa argumenten för och emot folkomröstningar. Dessa har en vitaliseringseffekt på politiken, bland annat genom tillkomsten av nya partier men kan kanske vitaliseras genom införandet av medborgarinitiativ. Vi ser dock inga entydiga belägg för att folkomröstningarna skulle öka medborgarkompetensen i någon väsentlig mening. Åsiktskillanden mellan valda och väljare kan vara väldigt stor (EMU 2003), men vi ser heller inte här några tecken på att de valda (eller väljarna) ändrat sitt beteende. Valen inträffar förhållandevis sällan i en allt mer raskt roterande värld, vilket innebär att många frågor inte blir föremål för debatt och folkligt beslut. Folkomröstningar kan förbättra kopplingen mellan valda och väljare och förbättra ”folkviljans förverkligande”. Detta innebär dock att väljaren måste kunna fatta upplysta och rationella val, och 5.7 visar att den genomsnittliga kunskapen är alltför låg för att detta skall kunna anses uppfyllt. Några svenska belägg för att folkomröstningar skulle vara ett bra sätt att lösa frågor där traditionell parti/blockpolitik kör fast ser vi inte. Det är också tveksamt om folkomröstningar skall användas i moraliska frågor (5.8). Frågan kring ansvarsutkrävande är delikat i de fall som medborgarna röstar mot den politiska majoriteten i det folkvalda parlamentet, vilket skett i ett flertal av de svenska omröstningarna.

6 Vad kan förbättras?

6.1 Fler folkomröstningar?

Ett tänkbart sätt är att öka antalet folkomröstningar och på så sätt få väljarna att mer systematiskt och konsekvent förbereda sig för dessa. Schweiz är det land som har flest folkomröstningar. Erfarenheterna från dessa är att åsiktsskillnaden mellan valda och väljare minskar i takt med att antalet ökar, vilket är positivt. Valdeltagandet är dock med svenska mått lågt och ligger på runt 40 % och som vi sett ovan är inte medborgarkompetensen på en sådan nivå att väljarna kan anses göra upplysta och rationella val (5.7. ovan). I Schweiz finns också möjligheten till folkinitiativ och lärdomarna från detta är att det finns en risk för att en populistisk politisk kultur uppkommer vilket leder till att politikerna avstår från att fatta impopulära beslut och låter folket avgöra kontroversiella frågor (Möller 2004 s 34). Slutsatsen blir att fler omröstningar minskar valdeltagandet, men att detta sker utan att medborgarkompetensen ökar. En olycklig och något förvånande konsekvens .

USA:s delstater är i vissa avseenden att betrakta som en hybrid mellan stat och nation. Delstaterna har sina egna vallagar och bestämmer alltså själva om folkomröstningar. I, i princip, samtliga delstater är folkomröstningar obligatoriska vid konstitutionella förändringar och i hälften av staterna finns möjligheten till medborgarinitiativ. Gränsen för antalet

namnunder-skrifter som krävs varierar från 2 % till 15 % och vi vissa stater krävs geografisk spridning.
Kalifornien (med 37 miljoner innevånare) är den stat som folkomröstar mest, med 30-40 folkomröstningar varje år (Möller 2004 s 24). Valdeltagandet är lågt, ibland under 30 %, och det stora antalet omröstningar har medfört en mycket besvärlig administrativ organisation där möjligheterna till ansvarsutkrävande i det snaraste är obefintliga (www.dn.se 2003). Några uppgifter om medborgarkompetens har jag inte lyckats finna.

Att väsentligt öka antalet folkomröstningar verkar inte öka medborgarkompetensen och medför dessutom ett antal andra olägenheter som till exempel uppkomsten av en populistisk kultur samt försvårande av ansvarsutkrävande.

6.2 Kan frågekonstruktionen förbättras?

I folkomröstningslagen (SFS 1979:369) anges formalia runt folkomröstningar. I denna lag anges också att en speciell lag för varje enskild omröstning skall stiftas. Inför EMU-valet 2003 lade dåvarande regering en proposition till riksdagen med bland annat följande centrala skrivning avseende frågekonstruktionen:

Resultatet av partiöverläggningarna är att svarsalternativen skall vara ja eller nej. Förutom möjligheten att rösta blankt skall något tredje alternativ således inte finnas. Det är, enligt regeringen, naturligt att det såväl bland förespråkarna för ett införande av euron som bland motståndarna finns skiftande motiv bakom ställningstagandet. Det finns inte anledning att utforma röstsedlarna på ett sådant sätt att de anger varför väljaren säger ja eller nej. Varje väljare kommer att ha gjort sin egen värdering av för- och nackdelar med att införa euron och skall ges tillfälle till en viljeyttring. Man bör däremot inte avkräva väljaren en röstförklaring. Röstsedlarna bör förutom rubriken "Folkomröstning" därför endast innehålla den fråga riksdagen beslutar ställa till folket. (proposition 2002/03:46)

Fyra av de svenska folkomröstningarna har haft en frågekonstruktion av ja/nej typ medan de två övriga haft tre ja alternativ. Dock har de senare haft olika förändringsgrader inlagda i alternativen. I fem av de sex valen har det minst förändringsbenägna förslaget vunnit, det vill säga en majoritet av medborgarna har, enkelt resonerat, valt det trygga alternativet. ”Vi vet vad vi har men inte vad vi får”. Detta är också erfarenheterna från omröstningarna utomlands, till exempel i Schweiz och Australien där 75-80 % av de mer, på ytan, mer konserverande alternativen vinner.

En folkomröstning har stora likheter med en frågeundersökning. Staten frågar medborgarna om deras uppfattning en viss fråga. I Metodpraktikan (Esiasson et al 2007 kap 13) går författarna igenom hela frågeprocessen och ett avsnitt (272 ff) handlar om konsten att formulera frågor. Författarna menar att svaren kan variera stort beroende på hur frågorna är ställda (från 45 % - 65 % i en fråga avseende medborgarnas inställning till kärnkraft) . Vidare skall frågorna vara begripliga, inte innehålla svåra ord samt ge genomstänkta svarsalternativ. Ett ständigt återkommande huvudbry vid frågekonstruktioner är om respondenterna skall erbjudas att svara ”vet ej” eller ”ingen uppfattning” eller liknande. Statistiska Centralbyråns Enhet för Mätteknik (Bilaga 1) pekar dock på ett antal skillnader mellan folkomröstningar och reguljära enkäter. Motivationen måste vara högre vid en folkomröstning då det krävs en fysisk förflyttning för att rösta. Vidare föregås en folkomröstning av genomgripande informationsspridning, vilket inte är fallet vid vanliga enkäter.

Experimentella studier visar att andelen personer som uppger ett substantiellt svar brukar bli någonstans runt 20 % lägre om ett ”vet inte” alternativ erbjuds (Esaiasson et al 2007 s 278) Samma slutsats kommer Schuman (Schuman 1996 kap 10) fram till. I undersökningar där ”vet ej” alternativ saknas är drygt 20 % gissningar eller av arten slantsingling. SCB (Bilaga 1) menar att folkomröstningar alltid innehåller en fråga av stor betydelse, att detta är motivationshöjande och att medborgarna har en högre motivation att formulera en egen åsikt än vid vanliga enkäter. Detta motsäges dock av resultaten i 5.7 ovan. Slutligen menar SCB (Bilaga 1) att ”vet inte” alternativet i princip redan existerar då medborgaren kan rösta blankt. Då under 2 % av medborgarna röstade blankt i de senaste folkomröstningarna samtidigt som en stor del icke kan ha ansetts fatta ett upplyst och rationellt val (5.7 ovan) menar jag att möjligheten att rösta blankt inte primärt används som ett ”vet inte” alternativ. Skälen till att rösta blankt kan omfatta protester mot EU, önskemål om en tredje valuta etcetera och jag menar att det är detta alternativ inte primärt uppfattas som ett ”vet inte” alternativ, vilket återigen stöds av uppgifterna i 5.7. Slutsatserna indikerar att behovet av ett ”vet inte” alternativ även i en folkomröstning är stort.

I vissa fall kan en ja/nej konstruktion vara riktig men jag menar att man i andra fall kan diskutera detta. Som exempel kan vi ta de två senaste folkomröstningarna i Sverige: Ja eller nej till att ansöka om medlemskap i en Europeiska unionen samt Ja eller nej till införandet av Euron som valuta i Sverige. Anders Sigrell, Professor i Retorik vid Lunds Universitet, menar att ”alla dikotomier (uppdelning av en sak i två uteslutande delar) riskerar att skymma sikten för mer konstruktiva frågeställningar, eller snarare, diktomier kan vara en pedagogisk konstruktion av värde, så länge man inte glömmer bort att det är just en pedagogisk konstruktion och inte verkligheten själv. Språkvalen styr vår verklighetsuppfattning, vilket retoriken har en hel del att säga om. Och därmed också varför ett ja/ja alternativ vore att föredra” (Bilaga 2)

En undersöknings validitet diskuteras i Metodpraktikan (Esiasson et al 2007 kap 4) och definieras på något eller några av följande tre sätt:

1. Överensstämmelse mellan teoretisk definition och operationell indikator
2. Frånvaro av systematiska fel
3. Att vi mäter det vi påstår vi mäter

I EU-valet var den teoretiska definitionen huruvida Sverige skulle ansluta sig till EU eller fortsatt vara ekonomiskt/politiskt alliansfritt mot EU. Den operationella indikatorn frågade enbart om vi skulle vara med i EU eller inte, vilket inte är samma sak. Omröstningen om valutan var i viss mån av samma karaktär. Vi skulle besluta om vilken valuta vi skulle ha i Sverige, men svaret vi fick var att vi inte skulle ha Euro. Vi har tidigare sett att medborgar-kompetensen totalt sett var allför låg och att många röstar utan relevant kunskap. Båda dessa saker, det vill säga brist på överensstämmelse mellan teoretisk definition och operationell indikator samt systematiska fel, gör att validiteten knappast är godkänd. Reliabiliteten, det vill säga tillförlitligheten i undersökningen/folkomröstningen, är däremot 100 %, då alla som vill har möjlighet att deltaga i omröstningen som sker under statlig kontroll.

I EU och EMU omröstningarna har också möjligheten att rösta blankt funnits vilket under 2 % av väljarna gjort. Detta alternativ skall fortfarande finnas men bör kompletteras med ett ”vet inte” alternativ, med stöd av resonemanget från Metodpraktikan och Schuman ovan.

Alternativ frågeställning skulle för EU omröstningen skulle då kunna ha varit:

1. Ja till att ansöka om inträde i den Europeiska unionen
2. Ja till ett fortsatt ekonomisk/politiskt oberoende för Sverige gentemot EU
3. Vet ej

Och för valutaomröstningen:

1. Ja till införandet av Euro som svensk valuta
2. Ja till kronan som fortsatt svensk valuta
3. Vet ej

7 Effekter av en ändrad frågekonstruktion

Skälen till hur och varför de olika svenska folkomröstningar slutade är noga analyserat i diverse skrifter och behandlas inte här. Vad som kommer att diskuteras är om det skulle ske förändringar avseende fyra parametrar om frågekonstruktionen ändrades enligt ovan. De fyra parametrarna är debattklimatet innan omröstningen, medborgarkompetensen, resultatet samt valdeltagandet. Tommy Möller, Professor i Statvetenskap vid Stockholms Universitet, menar att tanken på att en förändrad frågekonstruktion skulle påverka parametrarna ovan är intressant och kanske värt ett särskilt studium (Bilaga 3). Möller påpekar dock att det detta är svårt att visa empiriskt. Detta är lätt att hålla med om, med tanke på detta arbetes relativt korta tidsutrymme. Vi försöker resonemangsvägen att komma framåt.

7.1. Debattklimatet

I en omröstning med frågekonstruktionen ja/nej tenderar bevisbördan att ligga på ja alternativet. Avseende den svenska EMU-omröstningen kunde nej sidan utan att driva en särskilt professionell kampanj, spela på existerande verklighetsuppfattningar och rädsla hos medborgarna (Oscarsson et al 2004 s 216) . Enligt min mening finns det ju inget nej alternativ i denna fråga och med en ja/ja konstruktion skulle kampanjerna drivas på ett annorlunda sätt. Båda alternativen skulle ställas upp och bevisbördan skulle delas lika. Vidare skulle begreppet riskaversion, det vill säga motviljan att ta risker, få en delvis annorlunda innebörd. I ett ja/nej fråga innebär oftast nej-alternativet en hamn för den riskobenägne. I ett ja/ja alternativ finns denna räddning i mindre utsträckning då att riskerna med respektive alternativ diskuteras i större utsträckning.

7 .2 Medborgarkompetensen

Som vi sett i avsnittet 5.7 är delar av väljarnas kunskaper om sakfrågorna grund. 20-30 % har inte de kunskaper som innebär att de kan anses ha gjort rationella och medvetna val. Vi ser inte heller att kampanjerna sätter några tydliga spår i form av ökad kunskap hos väljarna (5.2 ovan). Kan man då förmoda att en förändrad frågekonstruktion skulle ändra på detta faktum? Jag kan inte i detta arbete empiriskt visa att en ja/ja frågekonstruktion ökar medborgarkompetensen, men menar att det inte är orimligt att tro att så är fallet. Kunskapströskeln för att rösta ja till något torde vara högre än att rösta nej. Vidare innebär

möjligheten att rösta vet inte, ett alternativ för de medborgare som inte bildat sig en uppfattning, att faktiskt göra ett upplyst och rationellt val.

7.3 Resultatet

Sverker Härd skiver i sin avhandling ” Den godtyckliga demokratin – en studie av olika metoder att tillgodose kravet på proportionell rättvisa” (1999) att vad som anses vara medborgarnas vilja inte enbart beror på deras önskemål utan också på den metod som använts. Härd har simulerat riksdagsvalen 1981-1992 i fyra olika, accepterade, rösträkningsmetoder. Utfallet visar att mandatfördelning och maktbalanser förändras på ett icke oväsentligt sätt beroende på vilken metod som användes. Detta leder oss in i den intressanta frågan om hur EMU-valet skulle sett ut om vi använt frågekonstruktionen i 5.2 ovan. Varken tid eller resurser finns att genomföra en större simulering eller enkät, utan vi får nöja oss med de uppgifter som angivits tidigare i uppsatsen. Vi måste tyvärr nöja oss med ett tankeexperiment utan anspråk på att vara vetenskapligt belagt.

Valresultatet i EMU-omröstningen slutade med seger för nej sidan med 55,9 % mot 42 %. Vi har sett att cirka 25 % av väljarna saknar tillräcklig kunskap för att kunna anses göra rationella och medvetna val. Av dessa kommer 2/3 från nej sidan och resten från ja sidan. Om dessa hade valt att rösta på ”vet ej” alternativet skulle valresultatet fortfarande blivit en nej seger (40 % mot 34 %) men med mindre marginal. Henrik Oscarsson (Oscarsson et al 2004 s 383) menar att ökade kunskaper ger högre andel ja röster. Det krävs alltså att en relativt liten del av befolkningen ökar sina kunskaper för att resultatet skall bli jämnare, och en ja/ja konstruktion ökar möjligen denna sannolikhet

7.4 Valdeltagandet

Sverige har en tradition av högt valdeltagande. I de två senaste folkomröstningar har drygt 80 % av medborgarna röstat, vilket i ett internationellt perspektiv är högt. Mordet på utrikesminister Anna Lindh förmörkade EMU-valet. Uppfattningarna om mordets effekter är olika. Sören Holmberg (Oscarsson et al 2004 s 33) menar att det inte påverkade valutgången men kanske ökade valdeltagande. Jesper Strömbeck menar i samma bok (s 216) att utan mordet på Anna Lindh skulle ja sidan möjligtvis vunnit. Huruvida valdeltagande skulle ändras om en frågekonstruktion av ja/ja/vet inte – karaktär infördes kan man enbart spekulera i men det är väl inte osannolikt att detta skulle minska. Avsaknaden av ett nej alternativ skulle gissningsvis innebära att en något större del av befolkningen avstod från att rösta, men även detta måste testas empiriskt.

8 Konklusion

Uppsatsen syfte beskrivs i avsnitt 2. Folkomröstningens plats i demokratin samt dess historia i Sverige och världen beskrivs i avsnitt 3 respektive 4. I avsnitt 5 diskuteras de fem vanligaste argumenten för folkomröstningar samt de tre mest frekventa argumenten mot detsamma. Vi finner, i korthet, att folkomröstningar vitaliserar demokratin (bland annat genom uppkomsten av nya partier), att dessa har ett mycket brett medborgarstöd samt att åsiktsskillnaden mellan väljare och valda kan vara mycket stor i vissa frågor. Vi noterar att åsiktsskillnaden i EMU-omröstningen 2003 var över 30 % . Genomgången av partierna inställning i folkomröstningsfrågan visar ett njuggt intresse för att genomföra dessa medan 90 % av

medborgarna vill ha folkomröstningar i för riket viktiga frågor. Detta indikerar att åsiktskillanden i själva folkomröstningsfrågan med stor sannolikt överstiger den i EMU-omröstningen. Vitaliseringen av politiken samt den mycket stora åsiktsskillnaden i vissa frågor gör att jag drar slutsatsen att folkomröstningar är ett bra sätt att bygga demokrati på, som ett komplement till den representativa demokratin. Detta bör dock ske i för riket stora och angelägna frågor då en ökad en frekvens kan innebära risk för lägre valdeltagande, uppkomsten av en populistisk politisk kultur samt försvårande av ansvarsutkrävande.

Folkomröstningar är alltså ett bra sätt att förstärka den representativa demokratin. Dock ser vi att medborgarnas kunskaper för att kunna fatta upplysta och rationella val är alltför låg och i avsnitt 5 diskuteras vad som kan förbättras och med fokus på själva frågekonstruktionen. Validiteten i nuvarande konstruktion är låg och införande av en annan modell skulle kunna förbättra denna. Införande av ett ja/ja alternativ kompletterat med ett ”vet inte” alternativ skulle hypotetiskt dela bevisbördan mellan respektive åsiktsförespråkare, öka medborgar-kompetensen, kanske förändra resultatet samt minska valdeltagande. En ny frågekonstruktion i samband med ett eventuellt kommande nytt EMU-val skulle kunna se ut som följer:

1. Ja till införande av Euro som svensk valuta
2. Ja till kronan som fortsatt svensk valuta
3. Vet ej

”Kul ide”, menar Peter Esaiasson, Professor i statsvetenskap vid Göteborgs Universitet. ”Frågan lämpar sig bra för ett experimentellt upplägg – be folk ta ställning till Euron med olika frågeformulering under randomiserade betingelser” (Bilaga 4). Att göra detta behöver nödvändigtvis inte vara alltför komplicerat. Man skulle till exempel kunna genomföra detta experiment med hjälp av samtliga studenter som studerar statsvetenskap på A-nivån vid Lunds Universitet (ide av Anders Sannerstedt) och där få en någorlunda god uppfattning om det finns skäl för ett djupare studium av denna för folkomröstningar centrala fråga. Detta får dock eventuellt bli uppgiften i ett annat framtida arbete.

9 Referensförteckning

Bennich-Björkman L. Blomqvist P (red) 2008 *Mellan folkhem och Europa Malmö* Liber AB

Demokratiutredningen (SOU 2000:1)

Denk, Thomas 2004 *Värmland och euron* Karlstad. Karlstad University Studies

Esaiasson, P. Gilljam, M. Oscarsson, H. Wägnerud, L. 2007 *Metodpraktikan* Stockholm Norstedts Juridik AB.

Folkomröstningslagen (SFS 1979:369)
Härd Sverker 1999 *Den godtyckliga demokratin* – Doktorsavhandling vid Uppsala Universitet.

Liedman, S-E. 2005 *Från Platon till kriget mot terrorismen* Stockholm Albert Bonniers Förlag AB

Lundquist, L 2001 *Medborgardemokratin och eliterna* Lund Studentlitteratur
Möller, Tommy 2005 *Folkomröstningar* Stockholm. SNS Förlag

Oscarsson, H. Holmberg, S. (red) 2004 *Kampen om Euron* Göteborg Statsvetenskapliga Institutionen Göteborgs Universitet

Qvortrup Matt 2005 *A comparative study of referendums*. Manchester. Manchester University Press

Regeringen. Proposition 2002/03:46

Regeringsformen (SFS 1974:152)

Schuman, H. Presser, S. 1996 *Questions and Answers in Attitude Surveys* San Diego Sage Publications

www.dn.se 2003-09-15 Ledare av Niklas Ekdahl
www.freedomhouse.org
www.kb.se
www.moderaterna.se
www.mp.se
www.socialdemokraterna.se
www.regeringen.se
www.riksdagen.se
www.tacitus.nu

Bilaga 1

Fråga per Epost till SCB 13/5 2009

Jag heter Per-Göran Nilsson, är 51 år, och har efter 25 år i näringslivet tagit ett egenbetalt friår. Detta år ägnar jag bland annat till att
läsa statsvetenskap vid Lunds Universitet. Det är nu dags för B-uppsats och jag har valt att fråga mej om folkomröstningar är ett bra sätt att bygga demokrati. Jag läser Qvortrup,Möller, Lundqvist, Lewin etcetera.

Jag har kommit en bit och nuläget är nog att detta, som princip inte är så dumt om det används i rätt mängd. Däremot verkar väljarnas skäl till att välja det ena eller andra
i allför stor utsträckning vara baserade på alltför grund kunskap (Oscarsson, Qvortrup) vilket leder mej till utformningen av valen och mer specifikt den konkreta
frågekonstruktionen. De flesta omröstningar handlar om för eller emot, ja eller nej, men min tes är att både debattnivå, resultat och framförallt väljarnas intresse att sätta sig
in i frågorna (medborgarkompetens) skulle förbättras väsentligt om man istället använde två ja alternativ (Ja för Euro eller ja för SEK; Ja för EU eller ja för en ekonomisk/politisk alliansfrihet (typ))
Dessutom kan man knappast rösta mot något, det innebär att man röstar för något annat.

Mitt nuvarande huvudscenario är att undersöka hur en frågekonstruktion vid ett eventuellt kommande Euro val skulle påverka debattklimat, medborgarkompetensen i frågan, resultatet samt valdeltagande.

Frågekonstruktionen skulle se ut som följer:

1. Ja till att införa Euron som svensk valuta
2. Ja till att behålla kronan som svensk valuta
3. Vet ej

Hypotesen är att vi får en bättre debatt, då bevisbördan delas lika, rationellare och mer medvetna val av medborgarna. Kanske på bekostnad av ett lägre valdeltagande men ”vet ej” alternativet fångar förhoppningsvis upp detta.

Är detta med SCB:s professionella ”frågeställarögon”, en relevant frågekonstruktion ?

Har Ni några andra funderingar kring detta ?

Tacksam för svar

Med vänlig hälsning

Per-Göran Nilsson

Bilaga 1

Svar från Pernilla Andersson/Andreas Persson – Statistiska Centralbyråns avdelning för mätteknik. (15:e maj 2009)

Om folkomröstningar

Skillnader mellan folkomröstningar och vanliga enkäter

Intressant frågeställning!

Först vill vi påpeka att den ”datainsamling” som sker vid folkomröstningar skiljer sig ganska mycket från de undersökningar som SCB primärt sysslar med. En stor skillnad är att datainsamlingen (folkomröstningen) sker på en specifik plats som medborgaren måste ta sig till (om vi bortser från poströstning men även där är proceduren mer komplicerad än vid vanliga enkäter – man måste gå till posten och legitimera sig etc). Det krävs alltså en relativt hög grad av motivation för att kunna rösta.

En annan skillnad är att folkomröstningar föregås av informationsspridning och att den aktuella frågan debatteras i media, vilket inte är regel för ”vanliga” enkätundersökningar. Medborgarna kan alltså förväntas ha stött på frågan och i många fall (förhoppningsvis) bildat sig en uppfattning om den innan röstningen. Man går till valurnorna med ett syfte – att ge sin åsikt om frågan (även om åsikten visserligen kan vara att man inte stödjer något av alternativen och därför blankröstar) eller för att stödja den svenska demokratin. Om man inte har en åsikt eller om man inte bry sig, varför gå dit? Detta är ganska väsensskilt från att en enkät utan förvarning dimper ner i brevlådan. Denna skillnad påverkar säkerligen vilket utslag frågeformuleringen får: frågeformuleringen kan förväntas ha mindre påverkan i en röstsituation (jämfört med i en enkät)när väljarna antas ha tagit ställning redan innan de konfronterats med själva frågeformuleringen.

En tredje skillnad är att folkomröstningar har ett relativt etablerat alternativ för ”vet ej”: att rösta blankt. Detta väcker frågan huruvida ”vet ej” är berättigat på valsedlarna. En annan aspekt är att eftersom det krävs ganska hög motivation för att gå och rösta, är det kanske inte i så många fall som personer bemödar sig med detta utan bry sig om eller ha en åsikt i frågan. Kanske räcker möjligheten till blankröstning för de som inte vet men som ändå har motivation att gå igenom röstningsförfarandet? Det kan ju tänkas att det finns de som inte är så insatta i sakfrågan utan röstar för att stödja demokratin, och för dem kan kanske ”vet ej” vara ett giltigt alternativ eftersom blankröster kanske kan uppfattas som ”missnöjesvoter”.

En annan skillnad är att folkomröstningar alltid innehåller en fråga av stor betydelse (annars kan inte folkomröstningen motiveras). Detta är i sig motivationshöjande och man kan nog utgå från att medborgarna har högre motivation än vid vanliga enkäter (vilket borde resultera i att fler är benägna att formulera en egen åsikt än vid vanliga enkäter).

Folkomröstningar och den debatt som föregår den

Vi är lite osäkra på ditt syfte. Du skriver: *Hypotesen är att vi får en bättre debatt, då bevisbördan delas lika, rationellare och mer medvetna val av medborgarna. Kanske på bekostnad av ett lägre valdeltagande men ”vet ej” alternativet fångar förhoppningsvis upp detta.*

Är du intresserad av hur den exakta frågeformuleringen på valsedeln påverkar svaren (i den precisa valsituationen)? Eller är du intresserad av huruvida debatten och informationsspridningen *innan* röstningen kan bli bättre om frågan, allmänt sett, betraktas mer ”förutsättningslöst”?

Det är två olika frågor, som vi ser det. Det första har med mätning att göra. Det andra har att göra med hur en fråga lanseras i medialandskapet.

Angående det sistnämnda; det är svårt för oss att förutsäga men det är lätt att tänka sig att respektive åsisktläger formulerar sin information och sina budskap på ett sätt som gynnar dem, oavsett hur frågan är formulerad på valsedeln. Alltså, det är svårt att förutsäga hur mycket debatten/informationen innan röstningen skulle påverkas av förändringar i frågeformuleringen på valsedeln.

Angående ditt förslag:

De tre alternativ du skrivit är inte frågor utan svarsalternativ, enligt hur frågor brukar uppbyggas i enkäter. Frågan i det här fallet antar vi är något i stil med ”Vill du behålla svenska kronan eller införa euron som svensk valuta?”. Rent frågetekniskt är det en helt ok fråga. Det är möjligt att en sådan formulering skulle minska eventuell missnöjesröstning (folk som röstar emot av andra, bredare skäl än den aktuella frågan). Vi känner inte till ifall detta undersökts. Sedan är det väl så vid förändringar att de två alternativen inte alltid tävlar riktigt på lika villkor. Det är kanske lätt hänt att det gamla betraktas som en utgångspunkt och det nya blir en möjlig avvikelse/förändring.

Att ha med ”Vet ej” i vanliga enkäter brukar resultera i att en del väljer det alternativet. Därmed inte sagt att alla av dem ”inte vet”. Att välja ”vet ej” alternativet kan också vara ett utslag av att vilja besvara frågan med minsta möjliga ansträngning. Själva förekomsten av ”vet ej” kan kanske också göra en del uppgiftslämnare osäkra på sin åsikt/kunskap genom att påvisa att det är ett giltigt alternativ att inte veta. Som sagt, det är osäkert hur relevant det är för folkomröstningar där det redan finns en etablerad möjlighet att rösta blankt, och dessutom inte så många skäl att gå och rösta om man inte har en åsikt på förhand.

Att inte ha ”ja” och ”nej”, som är varandra tydligt uteslutande, kan eventuellt även öka antalet felsvar – att personer som är slarviga eller inte så insatta i sakfrågan kryssar för båda Ja-alternativen. Detta är dock kanske ett mindre problem vid folkomröstningar av samma skäl som tidigare (mycket förhandsinformation, hög motivation etc).

Sammanfattningsvis, att omformulera frågan från ”ja” och ”nej” till två ”ja-alternativ” och ett ”vet ej” *kan* säkert påverka svarsfördelningen. Därmed inte sagt att skillnaden behöver bli betydande. Skillnaden mellan versionerna borde nämligen vara mindre än vid vanliga enkäter

p.g.a. folkomröstningssituationen är så speciell och skiljer sig från vanliga enkäter (förutsätter en ganska hög motivation hos de som röstar, en viss förkunskap om ämnet och, i många fall, en redan etablerad åsikt i frågan (de flesta bestämmer sig nog innan de står vid valurnorna)).

När det gäller hur frågeformulering på valsedeln påverkar debattklimat och medborgarkunskap är det väldigt svårt att avgöra. Det är ju så många fler faktorer än hur människor uppfattar själva frågeformuleringen på valsedeln som påverkar; medias vinkling, branschgrupper osv. – alla med sina intressen. Själva frågans formulering på valsedeln skulle ju troligtvis inte styra hur debatten förs. Annorlunda uttryckt: bara för att frågan inte är formulerad med ja/nej-svar så kommer debatten inte automatiskt föras ”förutsättningslöst” utifrån ”vilket av de här två ska vi välja” utan kanske blir debatten densamma – alltså ”ska vi förändra och byta från en valuta till en annan”. Detta är både svårt att avgöra och testa.

>

Bilaga 2

Epost till Anders Sigrell, Professor i Retorik vid Lunds Universitet (11/5 2009)

Hej

Jag heter Per-Göran Nilsson, är 51 år, och har efter 25 år i näringslivet tagit ett egenbetalt friår. Detta år ägnar jag bland annat till att
läsa statsvetenskap vid Lunds Universitet. Det är nu dags för B-uppsats och jag har valt att fråga mej om folkomröstningar är ett bra sätt att bygga demokrati.
Jag läser Qvortrup,Möller, Lundqvist, Lewin etcetera.

Jag har kommit en bit och nuläget är nog att detta, som princip inte är så dumt om det används i rätt mängd. Däremot verkar väljarnas skäl till att välja det ena eller andra
i allför stor utsträckning vara baserade på alltför grund kunskap (Oscarsson, Qvortrup) vilket leder mej till utformningen av valen och mer specifikt den konkreta
frågekonstruktionen. De flesta omröstningar handlar om för eller emot, ja eller nej, men min tes är att både debattnivå, resultat och framförallt väljarnas intresse att sätta sig
in i frågorna skulle förbättras väsentligt om man istället använde två ja alternativ (Ja för Euro eller ja för SEK; Ja för EU eller ja för en ekonomisk/politisk alliansfrihet (typ))
Dessutom kan man knappast rösta mot något, det innebär att man röstar för något annat.

Jag hittar dock inget skrivet om detta.

Är detta något för retoriker, eller skall jag söka sanningen på någon annan institution ?

Vad tycker Du själv om denna tes ?

Med vänlig hälsning
Per-Göran Nilsson

Svar från Anders Sigrell (11/5 2008)

Tesen låter bra. Alla typer av dikotomier riskerar att skymma sikten för mer konstruktiva frågeställningar ("Antingen är ni med oss i kriget mot terrorism, eller så vill ni tillåta galna mördardiktatorer med massförstörelsevapen"…).

Eller snarare, dikotomier kan vara en pedagogisk konstruktion av värde, så länge ma inte glömmer bort att det är just en pedagogisk konstruktion och inte verkligheten själv.

Sådana saker, hur våra språkval styr vår verklighetsuppfattning (mödomshinna - slidkrans) är något som retoriken har en hel del att säga något om. Och därmed också varför ett ja/ja-alternativ vore att föredra.
Minns S-kampanjen -94 "Det är roligare att säga Ja".

Däremot har inte jag heller sett något skrivet om frågekonstruktionens betydelse. Men ett tips kan vara att kolla med sökmotorerna på retorikforlaget.se, Rhetorica Scandinavica och Retorikmagasinet.

Må dina kameler alltid finna vatten
Anders

Bilaga 3

Epost (7/5 2009) till Tommy Möller, Professor I Statvetenskap vid Stockholms Universitet

> Hej
>>
> Jag heter Per-Göran Nilsson, är 51 år, och har efter 25 år i
> näringslivet tagit ett egenbetalt friår. Detta år ägnar jag bland
> annat till att> läsa statsvetenskap vid Lunds Universitet. Det är nu dags för B-uppsats och jag har valt att fråga mej om folkomröstningar är ett
> bra sätt att bygga demokrati.
>
> Jag läser Dig, Qvortrup, Denk, Lundqvist, Lewin etcetera.
>>
> Jag har kommit en bit och nuläget är nog att detta, som princip inte
> är så dumt om det används i rätt mängd. Däremot verkar väljarnas skäl
> till att välja det ena eller andra> i allför stor utsträckning vara baserade på alltför grund kunskap (Denk, Oscarsson, Qvortrup) vilket leder mej till utformningen av > valen och mer specifikt den konkreta > frågeställningen. De flesta omröstningar handlar om för eller emot,> ja eller nej, men min tes är att både debattnivå, resultat och > framförallt väljarnas intresse att sätta sig > in i frågorna skulle förbättras väsentligt om man istället använde två
> ja alternativ (Ja för Euro eller ja för SEK; Ja för EU eller ja för
> en ekonomisk/politisk alliansfrihet (typ))
>
> Dessutom kan man knappast rösta mot något, det innebär att man rösta
> för något annat.
>
> Jag hittar dock inget skrivet om detta.
>>
> Vet Du om någon ”problematiserat” detta eller är det helt enkelt en
> dum ide ?
>
> Vad tycker Du själv om denna tes ?
>
> Med vänlig hälsning
>
Per-Göran Nilsson

Hej Per-Göran, (Svar samma dag)

intressant tanke detta med att frågekonstruktionen skulle förbättra både debattnivå och deltagande. Svårt dock att pröva empiriskt, men diskussionen återkommer ju i stort sett varje gång en folkomröstning ska hållas. När Sthlm skulle ta ställning till trängselskatten rådde exempelvis monumental oenighet om det skulle kallas skatt eller avgift, och vidare om ja-sidan skulle få möjlighet att ha en formulering som innehöll en motivering (i praktiken ett argument). Premissen bland de politiska aktörerna tycks alltså vara att frågekonstruktionen spelar en avgörande roll, men då handlar det ju i första hand om vad som är taktiskt gynnsamt för dem själva (snarare än de faktorer du här räknar upp). Men kanske dessa återkommande debatter om frågornas formulering vore värd ett särskilt studium?

Hälsn.
Tommy Möller

Bilaga 4

Epost (12/5 2009) till Peter Esaiasson, Professor i Statsvetenskap vid Göteborgs Universitet

Hej

Jag heter Per-Göran Nilsson, är 51 år, och har efter 25 år i näringslivet tagit ett egenbetalt friår. Detta år ägnar jag bland annat till att
läsa statsvetenskap vid Lunds Universitet. Det är nu dags för B-uppsats och jag har valt att fråga mej om folkomröstningar är ett bra sätt att bygga demokrati.
Jag läser Oscarsson Qvortrup, Möller, Lundqvist, Lewin, Metodpraktikan etcetera.

Jag har kommit en bit och nuläget är nog att detta, som princip inte är så dumt om det används i rätt mängd. Däremot verkar väljarnas skäl till att välja det ena eller andra
i allför stor utsträckning vara baserade på alltför grund kunskap (Oscarsson, Qvortrup) vilket leder mej till utformningen av valen och mer specifikt den konkreta
frågekonstruktionen. De flesta omröstningar handlar om för eller emot, ja eller nej, men min tes är att både debattnivå, resultat och framförallt väljarnas intresse att sätta sig
in i frågorna (medborgarkompetens) skulle förbättras väsentligt om man istället använde två ja alternativ (Ja för Euro eller ja för SEK; Ja för EU eller ja för en ekonomisk/politisk alliansfrihet (typ))
Dessutom kan man knappast rösta mot något, det innebär att man röstar för något annat.

Mitt nuvarande huvudscenario är att undersöka hur en frågekonstruktion vid ett eventuellt kommande Euro val skulle påverka debattklimat, medborgarkompetensen i frågan, resultatet samt valdeltagande.

Frågekonstruktionen skulle se ut som följer:

1. Ja till att införa Euron som svensk valuta
2. Ja till att behålla kronan som svensk valuta
3. Vet ej

Hypoteserna äro som följer

1. Förvalsdebatten skulle bli bättre, då bevisbördan delas (den ligger ju i princip på ja sidan idag)
2. Metodpraktikan (kap 13) resonerar kring att frågeställningen kan påverka svaren i mycket stor utsträckning (från 45 till 65 %). Vidare
sägs i kapitlet att 20 % av respondenterna i en undersökning inte har substantiella skäl när ” vet inte ” alternativet finns med, vilket ligger i linje med övriga undersökningar (Denk, Qvortrup etc). Hypotesen är att den förslagna frågekonstruktionen skulle öka antalet medvetna och rationella val, samtidigt som ”vet inte” skulle delen belysas bättre. (Inget fel i att rösta ”vet ej ” om man faktiskt inte vet)
3 Två ja alternativ tvingar större grupp av väljare att sätta sig in i frågorna.
4 Valdeltagandet torde inte minska då vet ej alternativet införs.

Är detta en relevant diskussion eller snarare att betrakta som på gränsen till imbesillt ?

Jag skulle bli glad om Du ville ge mej några kommentarer

Med vänlig hälsning

Per-Göran Nilsson
Karl X Gustavs gata 70
25440 Helsingborg **Från:** peter esaiasson [mailto:peter.esaiasson@pol.gu.se]
Skickat: den 12 maj 2009 10:25
Till: Sandbystrand
Ämne: SV: Folkomröstningar

Hej, kul idé. Missa inte att kolla exempelvis Sverker Härds avhandling Den godtyckliga demokratin. Jag antar att du har koll på diskussion om risk aversion (människor undviker hellre att förlora något än att vinna något positivt, ungefär). Din fråga lämpar sig bra för ett experimentellt upplägg – be folk ta ställning till Euron med olika frågeformuleringar under randomiserade betingelser.

Lycka till.
Peter E

Bilaga 5

Några frågor om folkomröstningar

1 Folkomröstningar kan delas in i fem kategorier: Uppgivande av territoriell suveränitet; konstitutionella frågor; ekonomiska frågor; moraliska frågor samt övrigt. I vilka, om några bör man folkomrösta ? Ge gärna exempel
Svar_____

2. Vitaliserar folkomröstningar demokratin?
Svar_____

3. Tycker Ni att det skulle vara en bra ide att ha medborgarinitierade folkomröstningar som t.ex. i Schweiz och Italien.?
Svar;_____

4. Vilka av de sex folkomröstningarna som genomförts i Sverige, borde inte a gjorts?
Svar_____

5. Vilka frågor borde avgjorts i folkomröstning, (men som inte gjort det?)
Svar_____

6. Vilka eventuella kommande frågor bör avgöras i en folkomröstning?
Svar_____

7. Status quo eller nej alternativet vinner de flesta omröstningarna. Skulle det vara intressant att införa två ja-alternativ i stället (Ja till Euro mot Ja till Euro samt Ja till EU eller Ja till en ekonomiskt/politiskt alliansfri framtid?) Skulle debatten bli annorlunda? Skulle väljarna tvingas sätta sig in i frågorna på ett djupare sätt etcetera? Vad skulle hända med valdeltagandet?
Svar_____

8. Skall folkomröstningar vara rådgivande eller beslutande? Motivera gärna
Svar._____

Tack för hjälpen!!